

«درسنامه درس پنجم علوم و فنون پایه یازدهم»

معصومه رضایی نسب دبیر ادبیات شهرستان کارون

پایه های آوایی همسان تکراری (تک لختی): پس از تشخیص و درک پایه های آوایی، می بینیم که پایه های آوایی بیت های یک شعر به شکلی هماهنگ در پی هم می آیند، به طوری که می توان پایه ها را به دسته ها یا خانه های منظم (۳ تاایی یا ۴ تاایی) تقسیم کرد. وقتی در یک بیت پایه های آوایی به طور منظم (از نظر نوع، تعداد و ترتیب هجاها) تکرار می شوند؛ این پایه های تکراری را «پایه های آوایی همسان» می نامیم.

وزن واژه (اسم رکن): وقتی هجاهای شعر را به شکلی درست به پایه های آوایی بخش کردیم، ساده تر این است که به جای هر یک از این پایه ها، معادل آوایی هر یک از آنها را بیاوریم. معادل ها و نمادهای آوایی این پایه ها را «وزن واژه» یا «اسم رکن» می نامیم.

به نمونه های پایه های آوایی همسان توجه کنید:

در این درگاه بی چونی، همه لطف است و موزونی

چه صحرایی، چه خضرای، چه درگاهی، نمی دانم **مولوی**

دَ رین دَر گا	هَ بی چو نی	هَ م لُ ط فس	تُ مو زو نی	پایه های آوایی
چَ صَح را یی	چَ خَص را یی	چَ دَر گا هی	نِ می دا نِم	
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن واژه (اسم رکن)
- - - U	- - - U	- - - U	- - - U	خوشه های هجایی

هر مصراع بیت بالا از چهار پایه همسان «مفاعیلن» تشکیل شده است.

نظامی

چو روزم بر جهان پیروز گردان

خداوندا شبم را روز گردان

خُ دا وَنَ دا	شَ بَمَ را رو	ز گر دان	پایه‌های آوایی
چُ رو زَمَ بَر	جَ هان پی رو	ز گر دان	
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن (فعولن)	وزن واژه (اسم رکن)
U - - -	U - - -	U - - -	خوشه‌های هجایی

هر مصراع بیت بالا از سه پایه «رکن» تشکیل شده است و از پایه سوم یک هجا کم شده است.

نکته: در وزن‌های همسان تکراری در پایه (رکن) آخر ممکن است یک تا سه هجا حذف شده باشد که این مانعی برای همسانی وزن نیست.

نکته: هر مصراع شعر معمولاً از سه یا چهار پایه آوایی تشکیل شده است.

روزگار است این که گه عزت دهد گه خوار دارد چرخ بازیگر از این بازیچه‌ها بسیار دارد

قائم مقام فراهانی

رو زِ گا رس	تین کِ گه عز	زَت دَ هَدَ گه	خا ر دا رَد	پایه‌های آوایی
چَر خِ با زی	گَر اَ زین با	زی چِ ها بِس	یا ر دا رَد	
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	وزن واژه (اسم رکن)
U - - -	U - - -	U - - -	U - - -	خوشه‌های هجایی

هر مصراع بیت بالا از چهار پایه همسان «فاعلاتن» تشکیل شده است.

من به هر جمعیتی نالان شدم

جفت بدحالان و خوشحالان شدم **مولوی**

پایه‌های آوایی	مَن بِ هَر جَم	عی یَ تی نا	لان شُ دَم
	جُف تِ بَدِ حَا	لا نُ خُش حَا	لان شُ دَم
وزن واژه (اسم رکن)	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعِلن
خوشه‌های هجایی	- U - -	- - U -	- U -

هرمصراع بیت بالا از سه پایه «رکن» تشکیل شده است و از پایه سوم یک هجا کم شده است.

وزن واژه‌های پرکاربرد شعر فارسی:

وزن واژه	خوشه هجایی	ضرب آهنگ	مثال
فعولن	-- U	× ××	خدایا
مفاعیلن	--- U	× × ××	خدا حافظ
فاعلاتن	-- U -	× ××	مرز ایران
مستفعلن	- U --	××	شادی کنان
فعلاتن	-- UU	× ××	عصبانی
مفتعلن	- UU -	××	عشقِ وطن

خودارزیابی:

(۱)

نمونه	وزن واژه	خوشهٔ هجایی
کبوتر	فعولن	U --
می‌نوشتم	فاعلاتن	U --
دریا دلان	مستفعلن	U --
نمی‌دانم	مفاعیلن	U ---
دری بگشا	مفاعیلن	U ---
بامدادی	فاعلاتن	U --
با ادبان	مستفعلن	U --
کجایی	فعولن	U --

(۲)

(الف) به گیتی هر کجا درد دلی بود به هم کردند و عشقش نام کردند عراقی

پایه‌های آوایی	بِ گِی تِی هِر	کُ جَا دِر دِ	دِ لِی بُوَد
	بِ هِم کَر دَن	دُ عِش قَش نَا	م کَر دَنَد
وزن واژه (اسم رکن)	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی(فعولن)

(ب) چه خوش صید دلم کردی بنام چشم مستت را

که کس آهوی وحشی را از این بهتر نمی‌گیرد حافظ

پایه‌های آوایی	چِ خُش صِی دِ	دِ لَم کَر دِی	بِ نَا زَم چَش	مِ مَس تَت رَا
	کِ کَس آ هُو	یِ وَح شِی رَا	أ زِین بِه تَر	نِ مِی گِی رَد
وزن واژه (اسم رکن)	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن

(پ) تا نگردي بی خبر از جسم و جان کی خبر یابی زجانان یک زمان **عطار**

پایه‌های آوایی	تا نَ گَر دی	بی خَ بَر آز	جِس مُ جان
	کی خَ بَر یا	بی زِ جا نان	یک زَ مان
وزن واژه (اسم رکن)	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعِلن

(۳)

(الف) چه غم دیوار امت را که دارد چون تو پشتیبان

چه باک از موج بحر آن را که باشد نوح کشتیبان **سعدی**

پایه‌های آوایی	چَ غَم دی وا	رِ اَم مَت را	کِ دا رَد چُن	تُ پُش تی بان
	چَ با کز مو	جَ بح ران را	کِ با شَد نو	ح کِش تی بان
خوشه‌های هجایی	---U	---U	---U	---U

(ب) هر آن دل را که سوزی نیست، دل نیست دل افسرده غیر از اب و گل نیست **وحشی بافقی**

پایه‌های آوایی	هَ ران دِل را	کِ سو زی نی	سِت دِل نیست
	دِ لِ اَف سُر	دِ غِی رَز آ	بُ گِل نیست
خوشه‌های هجایی	---U	---U	--U

(پ) سینه مالمال درد است ای دریغا مرهمی دل ز تنهایی به جان آمد خدا را همدمی **حافظ**

پایه‌های آوایی	سی نِ ما لا	ما ل دَر دَس	تی دَ ری غا	مَر هَ می
	دَل زِ تَن ها	یی بِ جا نا	مَد خُ دا را	هَم دَ می
خوشه‌های هجایی	--U-	--U-	--U-	-U-

(ت) ز حسرت بر سر و بر رو، همی زد به سانِ فاخته کوکو همی زد فدایی مازندرانی

زِ حَسَ رَتِ بَرِ	سَ رُ بَرِ رُو	هَ مِ زِد	پایه‌های آوایی
بِ سَا نِ فَا	خِ تِ کُو کُو	هَ مِ زِد	
---U	---U	-U-	خوشه‌های هجایی

(۴)

(الف) سحر گه بلبلی آواز می کرد همی نالید و با گل راز می کرد سلمان ساوجی

سَ هَرِ گَهِ بُلِ	بُ لِ آ وَا	زِ مِ کَرْد	پایه‌های آوایی
هَ مِ نَا لِ	دُ بَا گُلِ رَا	زِ مِ کَرْد	
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی (فعولن)	وزن واژه (اسم رکن)
---U	---U	--U	خوشه‌های هجایی

(ب) ما به غم خو کرده‌ایم ای دوست ما را غم فرست

تحفه‌ای کز غم فرستی نزد ما هر دم فرست خاقانی

مَا بَ غَمِ خُو	کَر دِ اِی مِی	دو سَتِ مَا رَا	غَمِ فِ رِست	پایه‌های آوایی
تُحِ فِ اِی کَز	غَمِ فِ رِسِ تِی	نَز دِ مَا هَر	دَمِ فِ رِست	
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلن	وزن واژه (اسم رکن)
--U-	--U-	--U-	-U-	خوشه‌های هجایی

(پ) خوشا از نی خوشا از سر سرودن خوشا نی نامه‌ای دیگر سرودن **قیصر امین پور**

پایه‌های آوایی	خُ شَا از نِی	خُ شَا از سَر	سُ رُو دَن
	خُ شَا نِی نا	مِ ای دِی گَر	سُ رُو دَن
وزن واژه (اسم رکن)	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی (فعولن)
خوشه‌های هجایی	---U	---U	--U

(ت) عزیزم کاسه چشمم سرایت میون هر دو چشمم جای پایت **باباطاهر**

پایه‌های آوایی	عَ زِی زَم کا	سِ یِ چَش مَم	سَ را یِت
	مِ یُو نِ هَر	دُ چَش مَم جا	یِ پا یِت
وزن واژه (اسم رکن)	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعی (فعولن)
خوشه‌های هجایی	---U	---U	--U

پایان